

## A magyar modernség prózája

Krúdy Gyula

Krúdy Gyula (1878–1933) prózája a modern epikának egy olyan sajátos változatát képviseli, melynek meghatározó jellegzetessége, hogy az újszerű poétikai megoldásokat többnyire hagyományos formák megidézése és átformálása révén hozza létre. Az irodalomtörténet-írásnak az életműhöz fűződő furcsa viszonya is erre a sajátosságra vezethető vissza: a **tradicionális elbeszélői eljárások imitációja** miatt Krúdy életművét nem lehet a modern próza iskolapéldájaként kezelni, szokatlan megoldásai miatt pedig a 19. századi elbeszélő hagyományhoz rendelése látszik kevésbé meggyőzőnek. E bonyolult képlet miatt az irodalomtörténet egészen a legutóbbi időkig jelentőségéhez mérten némiképp rangján alul kezelte Krúdy írásművészetét, melynek prózatörténeti jelentősége csak olyan szerzőkével mérhető, mint Csáth, Kosztolányi vagy Füst Milán.

A modern epika egyik alapvető poétikai tendenciája, hogy **szakít a történetelvű próza hagyományával**. A cselekménnyel szemben a narratív struktúra olyan alkotóelemei válnak hangsúlyossá, mint az elbeszélő nyelv megalkotottsága, a narráció önreflektív eljárásai, a metaforikus jelentéstulajdonítás. A történet jelentőségének háttérbe szorulásával összefüggésben az elbeszélés már nem az oksági elv és a lineáris időrend mentén szerveződik. Krúdy regényeiben ez a tendencia többnyire olyan módon érvényesül, hogy a **cselekmény fragmentumai továbbra is jelen vannak az elbeszélésben**. A *vörös postakocsi* (1913) többek között a kalandregény és a pikareszk regény hagyományát idézi meg, cselekménye ezért akár fordulatossá is nevezhető. A narratív szerkezet modernsége abban rejlik, hogy az elbeszélés láthatóan nem törekszik arra, hogy egységes cselekménnyé formálja a **szakadásokkal tarkított eseménysort**. A töredékes történet olyan izolált jelenetekből épül fel, melyek megőrzik önállóságukat, s az olvasót sem ösztönzik arra, hogy a cselekmény hézagait kitöltse. Egy-egy jelenet egy hangulat felidézése révén vagy egy asszo-

hagyomány  
és újítása cselekmény  
lebontása

ciációsor kiindulópontjaként tölti be szerepét. A cselekmény eljelen-téktelenítésének sajátos módját képviseli *A templárius* (1925) című re-gény, amely éppen a cselekményelemek elképesztő bőségével szá-molja fel a történetelvűséget. Az események kaotikus egymásra tor-lódásának következményeként lehetetlenné válik a „cselekmény” egészének áttekintése, a feldolgozhatatlan mennyiségű történés an-nak belátásához vezet, hogy az olvasás vezérfonalát nem érdemes a cselekményben keresni. A *Mit látott Vak Béla Szerelemben és Bánatban* (1921) című regény első szakasza is hasonló módon szerveződik, mi-közben *A templárius* szövegénél is egyértelműbbé teszi, hogy az ér-telmezés lehetősége nem a cselekmény szerkezetének rekonstruálá-sában, hanem a cselekményszinten túlmutató metaforikus jelenté-sek felvázolásában rejlik.

a cselekmény  
hiánya

A történetelvűség felszámolásának egy másik, kézenfekvő lehe-tősége a cselekmény hiánya. Ezt a változatot leginkább a *Napraforgó* (1918) közelíti meg, amely leírások, állapotrajzok és terjedelmes szereplői monológok szöveteként ragadható meg. A hangulatszerű-ségnek ilyen típusú előtérbe helyezésére Krúdy elsősorban Turge-nyev regényeiből merített ösztönzést. A *Boldogult úrfikoromban* (1930) elbeszélismódját ugyancsak az eseménytelenség jellemzi. A regény nagy részében csupán annyi történik, hogy a Bécs városához címzett vendéglőben összegyűlt társaság tagjai egymással verse-nyezve elmondják emlékeiket. A szöveg tulajdonképpen anekdo-tákból építkezik, ezért akár a 19. századi elbeszélő hagyomány foly-tatójának is tűnhet. Ugyanakkor ez a hagyományos műfaj újszerű szerepet tölt be, amely látványosan eltér 19. századi alkalmazásától. Az anekdotából nem kerekedik ki az egész cselekményt átfogó szer-kezet, mint például a *Beszterce ostroma* esetében, s nem fogható fel a fő cselekményszálba iktatott epizódként sem, mint a *Nosztly fiú* híres választási jelenete. Nem egyetlen anekdota növekedik regénycse-lekménnyé, hiszen az itteni anekdoták mellérendelő módon szer-veződnek, hagyományos értelemben vett kitérésként sem írható le a jelenség, hiszen nincs fő cselekményszál, ahova az elbeszélés vissza-térhetne. A narráció kitérésekből újabb kitérésekbe bocsátkozik, megszüntetve az előtér és háttér megkülönböztethetőségét, azaz fel-számolva az elbeszélés hierarchikus szerveződését.

A modern próza jellemző vonása, hogy megszünteti az elbeszélői nézőpont kitért szerepét, helyette /mellette több lehetséges fókuszot kínál fel, miközben a narrátor látászögét is változékonynak mutatja. Mindez a mindentudó elbeszélő szerepkörének hatálytalanítását vonja maga után, így a **szövegben nem jelenik meg olyan feltétlen tekintély, amely a jelentés birtokosaként léphetne fel.** Krúdy elbeszélésmódja ezen a téren is a hagyomány és az újítás sajátos vegyülését mutatja. Az elbeszélő olykor a régi angol regényeket idéző módon barátságosan társalog az olvasóval, némileg archaikus jelleget kölcsönözve a narrációnak. E szerepkör önironikus vonásuktól sem mentes imitálása ugyanakkor a feltétlen elbeszélői tekintély ellen hat, s ennyiben párhuzamba állítható a modernség törekvéseivel. Másutt a látszólag omnipotens elbeszélői státuszra igényt tartó narrátor kettős játékot űz az olvasóval: miközben egyedüli illetékességét hangsúlyozza, számos jelét adja relatív tájékozatlanságának. A *Boldugult úrfikoromban* egyik szereplője, Kacsokovics úr jobban tájékozódik a regény világában, mint az elbeszélő, sőt valójában ő irányítja az eseményeket, szinte a „történet” írójaként működik. A szereplő státuszának megemlése Krúdy prózájának gyakori eljárása, a narrátor többször átadja az elbeszélés lehetőségét az egyes alakoknak, akik így maguk is elbeszélői szerephez jutnak. Az sem ritka megoldás, hogy egy adott szöveg hely esetében az elbeszélés lebegtetni a megszólaló hang identitását, nem mindig tudható biztosan, hogy a narrátor vagy a szöveg egyik szereplője beszél-e. Gyakori az olyan átváltozás, melynek során csupán utólag derül ki, hogy az elbeszélői hangként érzékelt szólam valójában egy szereplőhöz köthető, s a jelenség fordítottjára is bőven van példa. Az omnipotens elbeszélő pozícióját kikezdő eljárások között említhető még a narrátor gyakran tapasztalható megbízhatatlansága. A *Napraforgó* elbeszélője például a szereplők jellemzése során a regény különböző pontjain olyan eltérő identitásokat tulajdonít az alakoknak, amelyek kizárják egymást.

Krúdy prózájának azt a jellegzetességét, hogy a történettel szemben az elbeszélésmódra irányítja az olvasó figyelmét, a kortárs kritika is korán felismerte, amikor elsősorban a művek hangütéséről mondott véleményét. Krúdy nyelvének szembeűnő ismer-

tetőjegyje az **erőtéljes stilizáltság**: a beszédmód látványos eljárásokkal jelzi távolságát a hétköznapi nyelvhasználattól. A szöveg megalkotottságának egyik fontos ismertetőjegyje az archaizálás, Krúdy nyelve nem a keletkezés idejének nyelvállapotát tükrözi, azért hat régiesnek, mert imitálja az előző évszázad(ok) elbeszélő-prózájának hanghordozását. Ez a stiláris jellegzetesség összefügg Krúdy epikájának időkezelésével, amelyről az alábbiakban még szó esik. A beszédmód sajátosságai a szintaxis terén is megmutatkoznak, gyakoriak az olyan **terjedelmes összetett mondatok**, melyek a hétköznapi nyelvhasználatban aligha fordulnak elő. A bekezdésnyi körmondatok többnyire laza, mellérendelő struktúrákat alkotnak, ami az asszociatív jellegű írásmóddal hozható összefüggésbe. A képzettársítások áttételes összefüggéseinek leginkább a kapcsolatos, az ellentétes és az elbizonytalanító, vagylagosságot kifejező mellérendeléses viszonyok felelnek meg. Krúdy stílusának szembevető jellegzetessége a **képszerűség**, amelyet a szóképek gyakori előfordulása, valamint a látványok narratív leírása idéz elő. A trópusok közül elsősorban a hasonlatok nagy száma feltűnő, de nyelve előszeretettel él metaforákkal is. Az utóbbiak hatóköre olykor nem csupán az adott szöveghelyre, hanem a mű egészére is kiterjed. Így válik sokjelentésű jelképpé például a napraforgó, a vakság (*Mit látott Vak Béla...*) vagy a tücsökciripelés (*N. N.*). A szövegben megjelenő trópusok többnyire nem közkeletűek, egyedi azonosításon alapulnak, a képzelet aktivitását feltételezik. Olykor kifejezetten különlegeselek vagy egzotikusak, ezért erőteljes vizuális vagy hangulati hatással bírnak.

idő és emlékezés

Krúdy prózáját az idő, illetve az emlékezés folyamatának elbeszélése is a modern európai próza poétikai törekvéseivel rokonítja. Műveinek időszerkezete a magyar epikában korábban ismeretlen rétegzettséget mutat. Az elbeszélés idején és az elbeszélte időn túl egyre újabb és újabb időrétegeket mozgósít a narráció. Minden színnek, tárgynak, ételnek, gesztusnak története van, ezért a szövegvilágba lépve magukkal hozzák saját múltjukat. **Minden kitérő újabb idősíkot nyit meg, ami szinte áttekinthetetlenül bonyolultá teszi a művek időviszonyait.** Az idő elbeszélésének tétje Krúdy műveiben a múlt felidézése, ezért kap kiemelt jelentőséget az emlé-

kezés folyamatának megjelenítése. Az emlékezés számos Krúdy-alak legfontosabb tevékenysége, a múltidézés emblematisz alakjának mégis Szindbád tekinthető. A „hajózás”, az utazás a Szindbád-kötetekben az emlékezés metaforája, a főhős általában életének valamely korábbi színhelyét keresi fel, mintegy azzal a szándékkal, hogy megtalálja ifjúságát. Az utazások során azonban tapasztalnia kell, hogy az emlékezés folyamatát nem képes irányítani, az emlékképek rendszertelenül és változó alakban jelennek meg előtte. A **Krúdy-szövegek** azzal kapcsolódnak a modern irodalom emlékezet-technikájához, hogy nem csupán az emlék tartalmát, hanem az emlékezet működésének folyamatát is megjelenítik. Az utóbbi előtérbe kerülése szorosan összefügg azzal a tapasztalattal, hogy az emléktartalom korántsem tekinthető rögzítettnek, bármikor egyformán hozzáférhetőnek. Az emlékezés nem passzív odaforulás a múlthoz, hanem maga is alkotó folyamat, melynek során az emlék tartalma mindig átalakul. Krúdyra jellemző módon az emlékezetet egyfajta tárházként felfogó, hagyományos mnemotechnikai eljárások és az emlékezés teremtő voltát feltételező újszerű megoldások egyszerre fejtik ki hatásukat a szövegekben.

Az emlékezés jelentőségét felismerve számos értelmező a múlt nosztalgikus visszaálmódását látta Krúdy prózájában. Egyfajta újromantikus irodalomként olvasták, amely a régi lovagias világ leltúntén borong. Bár kétségtelen, hogy Krúdy elbeszélésmódjának egyik jellegzetes alkotóeleme az elégikus hangoltság, rendkívül leegyszerűsítő értelmezésekhez vezet, ha a befogadás nem érzékeli az irónia folytonos jelenlétét. A Krúdy-próza sajátos összetettségének ugyanis egyik legfontosabb alkotóeleme az elégikus és az **ironikus hangnem állandó egymásba játszása**. Ez a jelenség a szókapcsolatoktól a szöveg makroszintjéig mindenütt érezteti hatását, s egyfajta sajátos eldöntetlenséget eredményez. Az irónia ugyanis nem számolja fel az elégikus hangoltságot, hanem a kétféle nézőpont egyidejűleg érvényesül. A dolgok egyszerre komikusak és lehangolóak e sajátos látószögből nézve, melytől idegen a jelenség végérvényes minősítése. E szemléletmód meghatározó tapasztalata a mindent átfogó relativitás, mely váltakozva részesíti a befogadót a céltalanság és a felszabadultság érzetében.

irónia

a „békeidők”  
krónikása?

Az emlékezés sem kivétel a fenti kettős perspektíva érvényesülése alól: a múlt olykor elégikus reflexió tárgyává válik, máskor komikus indexek kapcsolódnak megidézéséhez. Nemcsak egy-egy emlékező vagy egy-egy emlékkép tűnik fel komikus színben, hanem az emlékezés maga szintén az irónia céltáblájává válik. Erre utal az is, hogy az emlékezés gyakran nem csupán a fikciótól, hanem a hazugságtól sem határolható el világosan. A múlt felé forduló tekintet megpróbálja a lehetetlent, legyőzni a múlt időt, miközben maga is mulat a hiábavaló próbálkozáson. Tévedés lenne azt gondolni, hogy Krúdy prózájának legfőbb igyekezete egy bizonyos letűnt korszak visszaidézése. Az időbeli kalandozás ugyanis nem áll meg a monarchiabeli „boldog békeidőkhöz” érkezve, hanem egyre korábbra nyúl vissza, hogy végül valahol a középkor idejében elenyésszen. Ha a Krúdy-prózából kibontakozó középkor-képet megvizsgáljuk, világossá válik, hogy a szarkazmus sem áll távol ettől a személettől. Nincs olyan korszak, melyben a múltidézés céljához érne, már csak azért sem, mert az elégikus visszaidézés tárgya többnyire nem valamely valós történelmi időszak, hanem a korábbi irodalmi művek, a „régii regények” fiktív világa. Az ezekben megjelenített kalandos és fordultatos élet lesz a vágy és egyben az irónia tárgya. Ezért vonatkoztatható a Krúdy-művek időkezelésére is *A hídon* (1911) című novella egyik mondata: „Valami olyan időt mutattak az órák, amilyen talán soha sincs.”